

ΣΧΕΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΥΒΟΥΛΟΣ. ΟΙ ΠΟΡΟΙ ΤΟΥ ΞΕΝΟΦΩΝΤΑ*

Για τον Ευβουλο δεν ξέρουμε πολλά πράγματα. Η οικογένειά του και οι πρόγονοί του μάς είναι άγνωστοι. Οι φίλοι του τον εκτιμούσαν πολύ και οι αντίπαλοί του τον σέβονταν. Όταν τον εξέλεξαν προϊστάμενο των επί το θεωρικών τεταγμένων έδωσε στο άξιωμα αυτό μεγάλες προεκτάσεις και πήρε ουσιαστικά στα χέρια του το τιμόνι της πόλης. Δεν ξέρουμε τις ιδέες του, εκτός από την επιθυμία του να διατηρηθεί ή ειρήνη, αλλά έχουμε την τύχη να κατέχουμε όρισμένα κείμενα πού, και αν ακόμη δεν προέρχονται άμεσα από το περιβάλλον του και δεν τα ένεπνευσε ο ίδιος, ωστόσο μαρτυρούν για τα θέματα πού τον απασχολούσαν.

Το πρώτο και το πιό σημαντικό από τα κείμενα αυτά είναι το μικρό έγχειρίδιο πού αποδίδεται στον Ξενοφώντα και έχει τον τίτλο Πόροι. Κατά καιρούς έχουν εκφραστεί αμφιβολίες αν πρόκειται για αυθεντικό έργο του αθηναίου ιστορικού, αλλά όλα δείχνουν ότι πραγματικά προέρχεται από αυτόν. Ο Ξενοφών, έξοριστος από την Αθήνα επειδή πολέμησε με το μέρος των Σπαρτιατών στον κορινθιακό πόλεμο, μπόρεσε να επιστρέψει στην πόλη όταν ο Ευβουλος ανέλαβε τις ευθύνες της αθηναϊκής πολιτικής. Η παράδοση μάλιστα λέει ότι ο Ευβουλος προκάλεσε το ψήφισμα πού επέτρεψε στο συγγραφέα να επιστρέψει στην πατρίδα του και να ανακτήσει τα πολιτικά του δικαιώματα. Ο Ξενοφών δείχνει σε όλο το έργο του εξαιρετικό για την εποχή του ενδιαφέρον για τα οικονομικά προβλήματα, τόσο ώστε να τα εισάγει σε ένα λογοτεχνικό είδος πού θα έλεγε κανείς ότι είναι το λιγότερο κατάλληλο να τα δεχτεί, στον σωκρατικό διάλογο. Απόδειξη ο Οικονομικός και μερικά χωρία των Απομνημονευμάτων. Ο ίδιος δίνει στην Κύρου Παιδεία μιá ανάλυση της κατανομής της εργασίας, πού οι οικονομολόγοι, και πρώτος πρώτος ο Μάρξ, δεν παραλείπουν από τον 19ο αιώνα να την αναφέρουν.

Στους Πόρους ο Ξενοφών έχει σκοπό να αποδείξει ότι ή Αθήνα μπορεί να ζήσει μόνο με τα δικά της έσοδα, όποτε δεν χρειάζεται να εκμεταλλεύεται τους συμμάχους της: «Επειδή», γράφει στην εισαγωγή, «μερικοί από αυτούς πού κυβέρνησαν στην Αθήνα έλεγαν ότι βέβαια το δίκιο τους είναι γνωστό, το ίδιο όσο και σε κάθε άλλον άνθρωπο, όμως ή φτώχεια του πλήθους των Αθηναίων τους αναγκάζει να φανούν κάπως άδικοι απέναντι

*Τό κείμενο αυτό αναφέρεται στις απόψεις του Ξενοφώντα για την οικονομική ανόρθωση της Αθήνας και την ειρήνη.

στις άλλες πόλεις, γι' αυτό δοκίμασα να εξετάσω, ἂν δὲν θὰ ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο δυνατό οἱ πολῖτες νὰ τρέφονται, ὅπως εἶναι καὶ τὸ πιὸ δίκαιο, ἀπὸ τῆ δικῆ τους χώρα. Ἐγὼ τῆς γνώμῃ πῶς, ἂν γινόταν αὐτό, θὰ ἀποτελοῦσε γιὰ τὴν πόλιν τόσο γιὰ τὴ φτώχεια τους, ὅσο καὶ γιὰ τὴ δυσπιστία πού δείχνουν ἀπέναντί τους οἱ ἄλλοι Ἕλληνες (1,1). Ὁ Ξενοφῶν ἐξετάζει στὴ συνέχεια τίς πλουτοπαραγωγικὲς πηγές πού, ἂν χρησιμοποιηθοῦν σωστά, δίνουν τὴ δυνατότητα στοὺς Ἀθηναίους νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν συμμάχων. Σὲ πρώτη σειρά βάζει τοὺς φυσικοὺς πόρους, τὴ γῆ, τὴ θάλασσα καὶ τὸ ὑπέδαφος. Δὲν ἐπιμένει πολὺ στὴ γῆ, γιατί τὸ θέμα αὐτὸ τὸ ἔχει ἀναπτύξει διεξοδικὰ στὸν Οἰκονομικό. Ὅσο γιὰ τὴ θάλασσα καὶ τὸ ὑπέδαφος, περιορίζεται μόνον νὰ θυμίσει τὴν ὑπαρξή τους. Ἀμέσως ἔπειτα μελετᾷ τίς πηγές πλούτου πού προσφέρει στὴν Ἀθήνα ἡ γεωγραφικὴ τῆς θέση. Ἡ Ἀθήνα εἶναι τὸ σταυροδρόμι γιὰ τὸ ἐμπόριο τοῦ Αἰγαίου. Οἱ Ἀθηναῖοι πρέπει νὰ πάρουν ὅλα τὰ κατάλληλα μέτρα γιὰ νὰ προσελκύσουν τοὺς ξένους ἐμπόρους. Αὐτοί, ἂν ἐγκατασταθοῦν στὴν Ἀθήνα ἢ στὸν Πειραιά, θὰ ἀποτελέσουν πηγὴ πλούτου γιὰ τὴν πόλιν, ἀφοῦ ὡς μέτοικοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώνουν τὴν εἰσφορά, νὰ ὑπηρετοῦν ὡς στρατιῶτες, καὶ ἀκόμη νὰ πληρώνουν φόρο διαμονῆς. Γιὰ νὰ τοὺς προσελκύσουν θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς παραχωρήσουν ὀρισμένες ἀπὸ τίς τιμητικὲς διακρίσεις τῶν ἀθηναίων πολιτῶν, ὅπως τὸ δικαίωμα νὰ ὑπηρετοῦν στὸ ἵππικό, καὶ νὰ καταργήσουν μερικὲς ταπεινωτικὲς διαδικασίες. Ὁ Ξενοφῶν δὲν καθορίζει ποιές εἶναι οἱ διατάξεις πού πρέπει νὰ καταργηθοῦν, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε εἶχε στὸ νοῦ του τὴν ὑποχρέωση κάθε μετοίκου νὰ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἓναν ἀθηναῖο πολίτη ὅταν βρισκόταν ἀνακατεμένος σὲ κάποια δίκη. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ διαδικασία αὐτὴ ἐξαφανίζεται στὴν πράξη, ἂν ὄχι καὶ νομοθετικά, τὸ δεύτερο μιστὸ τοῦ αἰῶνα, καὶ ὅτι τότε στὰ ἐμποροδικεῖα οἱ μέτοικοι καὶ οἱ πολῖτες παρουσιάζονται βασικά ὡς ἴσοι. Ὁ Ξενοφῶν ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ ζητήσει γιὰ τοὺς μετοίκους τὸ δικαίωμα νὰ ἀποκοτῶν ἐκτάσεις γῆς, στὴν πόλιν ἢ στὸν Πειραιά, ὅχι βέβαια γιὰ νὰ ἐπιδοθοῦν στὴν καλλιέργεια, ἀλλὰ γιὰ νὰ εἶναι ἰδιοκτῆτες τῆς γῆς πάνω στὴν ὁποία ἦταν κτισμένο τὸ σπίτι τους, γιατί αὐτὸ θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ συνδεθοῦν πιὸ στενὰ μὲ τὴν πόλιν. Ὅλοι θὰ ἔβγαιναν κερδοσήμενοι: οἱ ἔμποροι, πού «ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μποροῦν νὰ φορτώσουν πλῆθος ἐμπορεύματα ἀπὸ αὐτὰ πού χρειάζονται οἱ ἄνθρωποι· καὶ ἂν τυχόν δὲν θέλουν νὰ ἀντισταθμίσουν τίς εἰσαγωγές τους μὲ ἐμπόρευμα, πάλι κέρδος τους θὰ εἶναι νὰ ἐξαγάγουν ἀθηναῖκὸ νόμισμα. Γιατί ὅπου καὶ νὰ τὸ πουλήσουν, παίρνουν περισσότερα ἀπὸ ὅσο τοὺς κόστισε ἀρχικά»· καὶ οἱ Ἀθηναῖοι,

γιατί είναι φανερό ότι «ὅσο περισσότεροι ἔρχονται νὰ ἐγκατασταθοῦν, τόσο μεγαλύτερες θὰ εἶναι οἱ εἰσαγωγές καὶ οἱ ἐξαγωγές, τὰ φορτώματα καὶ οἱ πωλήσεις, οἱ μισθοφορές καὶ τὰ εἰσοδήματα ἀπὸ τοὺς φόρους» (Πόροι, 3 καὶ 2-5).

Γιὰ τὸν Ξενοφῶντα ὁμως, ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι τίποτε μπροστὰ στὶς πηγές πλούτου ποὺ θὰ ἀποκοῦσε ἡ Ἀθήνα ἂν ἐκμεταλλεῖτο συστηματικὰ τὰ ἀργυροφόρα μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου. Σὲ ὁλόκληρο τὸ τέταρτο κεφάλαιο τῶν Πόρων ὁ ἱστορικός ἀναλύει τὸ τί θὰ μπορούσε νὰ ἀποδώσει ἡ συστηματικὴ ἐκμετάλλευσή τους. Στὴν ἀρχὴ παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐκμετάλλευση περιορίζεται σὲ ἓνα μικρὸ μόνο τμῆμα τῶν κοιτασμάτων. Μιὰ συστηματικὴ ἐκμετάλλευση θὰ μεγάλωνε λοιπὸν σημαντικὰ τὴν ἀργυροφόρα ζώνη καὶ ἀντίστοιχα τὴν ποσότητα τοῦ διαθέσιμου ἀργύρου. Δὲν συμβαίνει μὲ τὰ χρήματα ὅ,τι μὲ τὰ ἐπιπλά: «Γιατί τὰ ἐπιπλά, ὅταν ἀποκτήσει κανεὶς ἀρκετὰ γιὰ τὸ σπίτι του, τὰ ἄλλα δὲν τοῦ δίνουν πρόσθετη ὠφέλεια· ὁμως χρήματα κανένας ὡς τώρα δὲν ἀπόκτησε τόσο πολλὰ, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται καὶ ἄλλα. Καὶ μερικοὶ ποὺ ἔχουν πάρα πολλὰ, σκάβουν καὶ τὰ παραχώνουν ὅσα τοὺς περισσεύουν, καὶ αὐτὸ δὲν τοὺς δίνει λιγότερη χαρὰ ἀπὸ ὅση θὰ εἶχαν ἂν τὰ χρησιμοποιοῦσαν» (4, 7).

Ὁ Ξενοφῶν ἔχει λοιπὸν τὴν πρόθεση νὰ ἐκθέσει μὲ ποιὸν τρόπο ἡ ἐκμετάλλευση τῶν μεταλλείων θὰ εἶναι πιὸ ἀποδοτικὴ γιὰ τὸ κράτος. Ὁ ἀπληροφόρητος ἀναγνώστης περιμένει μιὰ πρόταση γιὰ τὴν ἄμεση ἐκμετάλλευση τῶν μεταλλείων ἀπὸ τὸ κράτος. Ἀντὶ γι' αὐτὸ ὁ Ξενοφῶν ἐκθέτει ἓνα σύστημα ποὺ ἀποκαλύπτει πῶς σκέφτονταν οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς του στὰ οἰκονομικὰ θέματα. Τὸ ἀθηναϊκὸ κράτος, προτείνει, ἔχοντας ὡς παράδειγμα τοὺς ἰδιῶτες, θὰ ἀγοράσει ἓναν μεγάλο ἀριθμὸ δούλων, ποὺ θὰ τοὺς μισθώνει στοὺς ἰδιῶτες ἐργολῆπτες μὲ τὴ συνηθισμένη διατίμηση τοῦ ἐνὸς ὀβολοῦ γιὰ τὴν ἐργασία μιᾶς μέρας. Ὅταν ἀποκτήσει 10.000 δούλους, τὸ ἐτήσιο εἰσόδημα ποὺ θὰ εἰσπράξει ἀπὸ τὴν ἐκμίσθωσή τους θὰ εἶναι ἑκατὸ τάλαντα· αὐτὸ βέβαια ἂν οἱ ἐργάτες ἀπασχοληθοῦν ὅλο τὸ χρόνο χωρὶς διακοπὴ. Ἡ πρόταση αὐτὴ καθαυτὴ εἶναι φανερό ὅτι δὲν εἶναι ἐπαναστατικὴ. Ὅπως ὁ ἰδιοκτήτης δούλων εἶναι εἰσοδηματίας καὶ ζεῖ ἀπὸ τὴν ἐργασία τῶν δούλων του, ἔτσι καὶ τὸ ἀθηναϊκὸ κράτος θὰ γινόταν ἰδιοκτήτης δούλων καὶ θὰ εἰσέπραττε τὸ εἰσόδημα τῆς ἐργασίας τους. Γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει ὁμως μιὰ ἀντίρρηση ποὺ σίγουρα θὰ τοῦ πρόβαλλαν, ὅτι δηλαδή τὸ ἀθηναϊκὸ κράτος ἴσως νὰ μὴν μπορούσε νὰ ἐκμισθώσει ὅλους τοὺς δούλους του, ὁ Ξενοφῶν ἐξετάζει συμπληρωματικὰ μιὰ δευτέρη λύση, καὶ αὐτὴ φαίνεται νὰ εἶναι πιὸ πρωτότυπη: τὸ ἴδιο

τὸ κράτος νὰ γίνῃ ἀνάδοχος· οἱ φυλές νὰ πάρουν ἴσο ἀριθμὸ δούλων ἀπὸ τὸ κράτος, νὰ ἀναλάβουν τὴ συστηματικὴ ἐκμετάλλευση τῶν μεταλλείων, καὶ τὰ εἰσοδήματα νὰ μοιράζονται ἐξίσου σὲ ὅλους τοὺς πολίτες. Ἡ ἐκμετάλλευση τῶν μεταλλείων ἀπὸ τὴν πόλη, μὲ τοὺς δικούς της δούλους, δὲν θὰ σταματοῦσε τὴν ἐκμετάλλευση τῶν ἰδιωτῶν ἀναδόχων, ἀλλὰ θὰ μεγάλωνε πολὺ τὴν ἀπόδοση τῶν μεταλλείων.

Ὁ Ξενοφῶν τελειώνει τὴν ἀνάλυσή του μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι, γιὰ νὰ ἐφαρμοστεῖ τὸ πρόγραμμά του, σημασία εἶχε πάνω ἀπ' ὅλα νὰ διατηρηθεῖ ἡ εἰρήνη. «Γιατί ποιοὶ δὲν ἔχουν τὴν ἀνάγκη τῆς Ἀθήνας σὲ εἰρηνικὴ περίοδο, ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς ἐφοπλιστὲς καὶ τοὺς ἐμπόρους; Μήπως δὲν τὴ χρειάζονται ὅσοι ἔχουν περίσσιο σιτάρι καὶ κρασί; Τί συμβαίνει μὲ αὐτοὺς ποὺ ἔχουν πολὺ λάδι ἢ πολλὰ πρόβατα, καὶ τί μὲ τοὺς κεφαλαιούχους καὶ μὲ αὐτοὺς ποὺ μποροῦν νὰ ἐκμεταλλεῦτον τὴ σοφία τους; Καὶ οἱ χειροτέχνες; Οἱ σοφιστὲς καὶ οἱ φιλόσοφοι; Οἱ ποιητὲς; Οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ διδασκαλία καὶ τὰ ἔργα ὅλων αὐτῶν, ἢ αὐτοὶ ποὺ ἐπιθυμοῦν νὰ ἀκούσουν καὶ νὰ δοῦν ἀξιόλογες ἐκδηλώσεις γιὰ τὰ ἱερά καὶ τὰ ὅσια; Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ἀνάγκη νὰ πουλήσουν γρήγορα ἢ νὰ ἀγοράσουν, ποῦ θὰ τὸ πετύχαιναν αὐτὸ καλύτερα παρὰ στὴν Ἀθήνα;» (5, 3-4). Καὶ σὲ αὐτοὺς ποὺ θὰ πρόβαλλαν τὴν ἀντίρρηση ὅτι ὁ πόλεμος συμφέρει περισσότερο ἀπὸ τὴν εἰρήνη στα οἰκονομικὰ τῆς πόλης ὁ Ξενοφῶν ἀπαντᾷ: «Ἀπὸ μέρους μου δὲν ξέρω πῶς θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ κριθεῖ τὸ θέμα αὐτὸ καλύτερα ἀπὸ τὸ νὰ ξαναδεῖ κανεὶς ὅσα ἔγιναν στὸ παρελθόν καὶ τί ἀντίχτυπο εἶχαν στὴν πόλη. Θὰ ἀνακαλύψει ὅτι ἀπὸ παλιά, σὲ καιροὺς εἰρήνης, ἔμπαιναν πάρα πολλὰ χρήματα στὴν πόλη, καὶ ὅτι ὅλα αὐτὰ καταξοδεύονταν σὲ καιροὺς πολέμου. Ἀκόμη θὰ καταλάβει, ἂν ἐξετάσει, ὅτι καὶ στοὺς σημερινούς καιροὺς πολλὰ ἔσοδα γάθησαν ἐξαιτίας τοῦ πολέμου, καὶ ἄλλα καταξοδεύτηκαν σὲ λογῆς λογῆς ἐπιχειρήσεις· ὅταν ὅμως εἰρηγέψαμε στὴ θάλασσα, ἀβγάτισαν τὰ ἔσοδα, καὶ οἱ πολίτες μποροῦν νὰ τὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ ὅ,τι θέλουν» (5, 11-12).

Εἶναι μάταιο νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν οἱ Πόροι χρησίμευσαν ὡς πολιτικὸ πρόγραμμα στὸν Εὐβουλο καὶ στοὺς συνεργάτες του, ἀφοῦ δὲν ξέρομε μὲ βεβαιότητα ἂν ὑπῆρχαν δεσμοὶ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ τὸν Ξενοφῶνα. Εἶναι γνωστὸ ἄλλωστε ὅτι ἡ ὁμαδικὴ ἀγορὰ δούλων ἀπὸ τὴν πόλη δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Ὡστόσο τὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐβουλου παρουσιάζεται μιὰ ταχύρρυθμη ἀναζωογόνηση τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν μεταλλείων, ὅπως μαρτυροῦν οἱ κατάλογοι τῶν πωλητῶν. Ἀναζωογονή-

θηκε τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἐμπορικὴ δραστηριότητα; Εἶναι δύσκολο νὰ ἀπαντήσουμε, γιατί δὲν ἔχουμε καμιὰ συγκεκριμένη πληροφορία γιὰ τὸν ὄγκο τῶν ἀνταλλαγῶν στὰ μέσα τοῦ αἰῶνα. Εἶναι ὅμως χαρακτηριστικὸ ὅτι τότε συμπληρώνεται τὸ ἐμπορικὸ δίκαιο καὶ γενικεύονται οἱ γρήγορες διαδικασίες πού ἐπιτρέπουν στοὺς ξένους ἐμπόρους νὰ ὑπερασπίσουν τὰ συμφέροντά τους στὰ ἀθηναϊκὰ δικαστήρια. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι μόνο ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. διασώζονται πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ ναυτικοῦ ἐμπορίου στὴν Ἀθήνα. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ δεχτοῦμε ὅτι τὸ περιβάλλον τοῦ Εὐβουλου προσπάθησε νὰ ἐφαρμόσει στὴν πράξη μερικὲς ἀπὸ τίς προτάσεις πού περιέχονται στοὺς Πόρους.

ἸΣΟΚΡΑΤΗΣ

Ἔνας ἄλλος συγγραφέας τῆς ἐποχῆς μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τί ἐπιδίωκε ὁ Εὐβουλος καὶ οἱ συνεργάτες του. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἰσοκράτη, δάσκαλο τῆς ρητορικῆς καὶ στενὸ φίλο πολλῶν ἀθηναίων πολιτικῶν. Ἄν καὶ ὁ ἴδιος παρέμεινε στὸ περιθώριο τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς Ἀθήνας, δὲν ἔπαψε ποτὲ στοὺς λόγους του — πού δὲν ἦταν λόγοι πραγματικοί, ἀλλὰ ρητορικὰ ὑποδείγματα γιὰ τοὺς μαθητές του — νὰ σχολιάζει τὰ γεγονότα καὶ τὴν κατάστασι τῆς ἐποχῆς του. Γύρω στὸ 356 λοιπὸν, δηλαδὴ τότε πού ὁ Εὐβουλος, ὡς προϊστάμενος τῶν ἐπὶ τὸ θεωρικὸν τεταγμένων, κατεύθυνε τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ἀθήνας, ὁ Ἰσοκράτης γράφει ἕνα λόγο πού καὶ μόνο ὁ τίτλος του ἀντιπροσωπεύει ἕνα ὀλόκληρο πρόγραμμα, ἀφοῦ τὸν ἐπιγράφει Περὶ εἰρήνης. Ὑπολογίζεται ὅτι τὸν ἔγραψε λίγο πρὶν ἢ μάχη στὰ Ἐμβάτα ἀναγκάσει τοὺς Ἀθηναίους νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ Αἰγαίου. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ λόγου ὁ Ἰσοκράτης ἐκθέτει τὸ πολιτικὸ του πιστεύω μὲ τρόπο πού θυμίζει πολὺ ἔντονα τὸ προοίμιό τῆς πραγματείας τοῦ Ξενοφῶντα.

Ὁ Ἰσοκράτης ὅμως εἶναι λιγότερο ἀκριβῆς ἀπὸ τὸν Ξενοφῶντα ὅταν μιλά γιὰ τοὺς πόρους πού θὰ μπορούσε νὰ ἐξασφαλίσαι στὴν πόλιν ἢ ἐπιστροφή στὴν εἰρήνη. Ἀντίθετα εἶναι πιὸ ἀναλυτικὸς σχετικὰ μὲ τὰ μειονεκτήματα πού συνεπάγεται ὁ πόλεμος, τίς εἰσφορὲς καὶ τὴν τριηραρχία. Αὐτὰ ἦταν πού καταπονοῦσαν σκληρὰ τοὺς πολίτες, καὶ ὁ Ἰσοκράτης δὲν κάνει ἐδῶ ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐκφράζει τὴ δυσἀρέσκειά τους. Ἡ διάκρισι ἀνάμεσα στὸν παλιὸ ἀρχοντικὸ πλοῦτο καὶ τὸν πιὸ πρόσφατο, πού ἀποκτήθηκε μὲ κάποια βιοτεχνικὴ ἀπασχόλησι, ἔχει ἐξαφανιστεῖ, καὶ ὅλοι μαζί οἱ πλούσιοι ἀντιδρῶν ἀπὸ δῶ καὶ πέρα στὴν ἡμερία-

λιστική πολιτική, γιατί αυτοί σηκώνουν όλο το βάρος. Αυτά μᾶς βοηθοῦν νὰ μαντέψουμε μέσα ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ Ἰσοκράτη σὲ ποιά στοιχεῖα τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας στηριζόταν ὁ Εὐβουλος: ἦταν οἱ πλούσιοι, οἱ κτηματίες, αὐτοὶ οἱ χίλιοι διακόσιοι περίπου πολῖτες ποὺ κατέβαλλαν στὴν πόλη εἰσφορά καί, ὀργανωμένοι στὶς τριηραρχικὲς συμμορίες ποὺ εἶχαν πρόσφατα δημιουργηθεῖ, εἶχαν ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐξοπλίσουν τὸν ἀθηναϊκὸ στόλο. Ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς ὀλιγαρχικοὺς τοῦ τέλους τοῦ περασμένου αἰώνα, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν ἦταν ἐχθροὶ τῆς δημοκρατίας. Ἐπειδὴ ὅμως εἶχαν συνείδηση τοῦ βάρους τοῦ πολέμου, ποὺ γινόταν ὅλο καὶ μεγαλύτερο, ἤθελαν νὰ δοῦν τὴν Ἀθήνα νὰ παραιτεῖται ἀπὸ τὴν ἡγεμονία καὶ τὰ ὑλικά πλεονεκτήματα ποὺ τῆς εξασφάλιζε, γιὰ νὰ προσπαθῆσει νὰ ζήσει ἀπὸ τίς δικές της πλουτοπαραγωγικὲς πηγές. Αὐτὴ ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος ὁδηγεῖ στὴν ἀναζήτηση τῶν μέσων ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν τὴν αὔξηση τῶν ἀθηναϊκῶν πόρων, καὶ θεμελιώνει μιὰ νοοτροπία ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε «οἰκονομική», ἂν καὶ βέβαια ἡ «οἰκονομία» χαρακτηρίζεται ἀκόμη, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ ἓναν πολὺ ἀπλοῖκὸ ἐμπειρισμό. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ σημειώνεται μιὰ σημαντικὴ στροφή στὴν ἱστορία τῆς πόλης, ποὺ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ὀδηγήσει σὲ σημαντικοὺς μετασχηματισμοὺς, ἂν δὲν μεσολαβοῦσε, ἐμπόδιο, στὴν ἐξέλιξη τῆς Ἀθήνας, ἡ ἀνάπτυξη τῆς μακεδονικῆς δύναμης.

CLAUDE MOSSÉ

ΑΘΗΝΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

(Ἔκδ. Μ.Ι.Ε.Τ. 1983) σ.σ. 148-153

Ἐκεῖνοι τοίνυν, οἷς οὐκ ἐχαρίζονθ' οἱ λέγοντες οὐδ' ἐφίλουν αὐτοὺς ὥσπερ ὑμᾶς οὗτοι νῦν, πέντε μὲν καὶ τετταράκοντ' ἔτη τῶν Ἑλλήνων ἤρξαν ἐκόντων, πλείω δ' ἢ μύρια τέλαυτ' εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀνήγαγον, ὑπήκουε δ' ὁ ταύτην τὴν χώραν ἔχων αὐτοῖς βασιλεύς, ὥσπερ ἐστὶ προσῆκον βάρβαρον Ἑλλησι, πολλὰ δὲ καὶ καλὰ καὶ πεζῆ καὶ ναυμαχοῦντες ἔστησαν τρόποι' αὐτοὶ στρατευόμενοι, μόνου δ' ἀνθρώπων κρείττω τὴν ἐπὶ τοῖς ἔργοις δόξαν τῶν φθονούτων κατέλιπον.

(Δημ. Ὀλυμπιακός Γ' §24)

Χάρης δὲ παραλαβὼν παντός τοῦ στόλου τὴν ἡγεμονίαν καὶ σπεύδων